

- Humeniuk, Oleh Tjahnybok, Stepan Chmara, Oleh Biłorus, Mychajło Pawłowskiy, Ihor Tarasjuk, Roman Zwarycz, Heorhij Manczułenko, Borys Bepałyj, Walerij Asadczew, Refat Czubarow, Iwan Stojko, Ołeksij Iwczenko, Roman Tkacz, Lilia Hryhorowycz, Ihor Ostasz, Mychajło Kosiw.
16. Claris 2003/05/19, Ambasada RP w Kijowie.
  17. Tekst opublikowany w: «Голос України» 29.05.2006, «Слово Просвіти», patrz także: Чиче О. Волинська трагедія: Росія знову виграє? / О. Чиче // Українське слово. – 2003. – 5 черв.
  18. Juszczenko W. Kamienie pamięci / W. Juszczenko // Gazeta Wyborcza. – 31.06.2003. – S. 14 ; list opublikowano także w gazecie «Україна Молода». Patrz: Будуймо демократію на Законі Правди // Україна Молода. – 2003. – 9 лип.
  19. День. – № 116. – 2003. – 10 лип. ; Komentarz prof. Jurija Szapowała.
  20. Dziennik «Siegodnia» z 11.07.2003, artykuł pt. Deputowani przyznali, iż wydarzenia na Wołyniu w roku 1943 były ukraińsko-polską tragedią, Claris Ambasady RP w Kijowie 2003/07/11.
  21. Patrz także: rozmowa z Andrejem Szkilem. Честь України – понад усе // Шлях паремоги. – 2003. – 3–9 лип.
  22. O Wołyniu z otwartym sercem i otwartymi oczami, rozmowa Piotra Kościńskiego z Julią Tymoszenko // Rzeczpospolita. – Nr 145 z 24.06.2003.
  23. Współprzewodniczący grupy międzyparlamentarnej współpracy z Polską w Radzie Najwyższej 2002–2006.
  24. Szewczuk Serhiej pochodzi w Włodzimierza Wołyńskiego, w wyborach parlamentarnych do Rady Najwyższej ramienia NDP (blok Za Jedynu Ukrainu), później we frakcji BJuT. Był wicegubernatorem obwodu wołyńskiego, zastępcą szefa administracji rady obwodowej.
  25. Пояснювальна записка до проекту Постанови Про українсько-польську парламентську заяву у зв'язку з 60-ю річницею волинської трагедії. Tekst udostępniony przez B. Oleksjuka (Instytut Widkrytoji Polityki w Kijowie).
  26. Oświadczenie Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 10.07.2003 r. w związku z 60. rocznicą tragedii wołyńskiej. Strony internetowe Sejmu RP patrz: http://ks.sejm.gov.pl/proc4/uchwały/1669_u.htm (14.11.2005). Teksty uchwały RN Ukrainy i Sejmu polskiego były jednobrzmiące.
  27. Jednym głosem // Rzeczpospolita. – 11.07.2003.
  28. Wyniki głosowania strony internetowej Rady Najwyższej Ukrainy [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>; http://193.19.152.10:7777/pls/radac_gs09/g_frack_list_n?ident=7186&krit=66 (14.11.2005). W polskim Sejmie wyniki głosowania przedstawiały się następująco: za – 323 posłów, przeciw – 25, nie głosowało – 88, obecnych – 438.
  29. Волинь 1943–1944: невідома трагедія // День. – 2003. – № 78. – 7 трав.
  30. Dziennik «Ukraina Mołoda» 11.07.2003, Pokój bez pojednania nie jest możliwy, Claris Ambasady RP w Kijowie 2003/07/11; na temat głosowania w RN także : Замятин В. Волинь: примерение по-парламентски / В. Замятин // День. – 2003. – № 117. – 11 лип.
  31. Nieobecni byli Wiktor Pyznzenyk (Partia Reformy i Porządek), Borys Tarasiuk (Ludowy Ruch Ukrainy)
  32. Wołyń obojga narodów // Gazeta Wyborcza. – 11.07.2003.
  33. O Wołyniu z otwartym sercem i otwartymi oczami, rozmowa Piotra Kościńskiego z Julią Tymoszenko // Rzeczpospolita. – Nr 145 z 24.06.2003.
  34. Szerzej na temat kwestii poruszonych w artykule: K. Jędraszczyk, Strategiczne partnerstwo ukraińsko-polskie. Polska w polityce niepodległej Ukrainy. – Poznań, 2010.

Микола Генік

Волинська трагедія у контексті польсько-українського примирення

На сучасному етапі польсько-українського примирення проблема Волині є найважчою сторінкою у процесі міжнаціонального діалогу. Подолання негативних стереотипів та оцінка Волинських подій 1943 р. включають визначення їх впливу на польсько-українські відносини другої половини ХХ ст., дослідження причин трагедії, масштабів втрат, політико-правову інтерпретацію подій. Стимулом для узгодження позицій щодо Волинської трагедії стала спільна заява парламентів та звернення папи Іоанна Павла ІІ.

Ключові слова: Волинська трагедія, польсько-українське примирення, польсько-українські відносини, міжнаціональний конфлікт.

Генік Николай. Волинская трагедия в контексте польско-украинского примирения. На современном этапе польско-украинского примирения проблема Волини является наиболее сложной страницей в

процессе межнационального диалога. Преодоление негативных стереотипов и оценка Волынской трагедии включают определение ее влияния на польско-украинские отношения второй половины XX века, исследование причин трагедии, масштабов потерь и политико-правовую интерпретацию событий. Стимулом для согласования позиций относительно Волынской трагедии явилось совместное заявление парламентов и обращение Папы Иоанна Павла II.

Ключевые слова: Волынская трагедия, польско-украинское примирение, польско-украинские отношения, межнациональный конфликт.

Genyk Mykola. Volhynian Tragedy in the Context of Polish-Ukrainian Reconciliation. At the modern stage of Polish-Ukrainian reconciliation the Volhynia issue is the most complicated page in the process of negotiations between both nations. Overcoming of negative stereotypes and the assessment of Volhynian events in 1943 include defining of their influence upon Polish-Ukrainian relations of the second half of the 20th century, investigation of the tragedy's causes, the size of casualty and political-legal interpretation of events. Common declaration of parliaments and Pope's John Paul II appeal had become the stimulus for coordination of positions concerning Volhynian tragedy.

Key words: Volhynian tragedy, Polish-Ukrainian reconciliation, Polish-Ukrainian relationship, interethnic conflict.

Досягнення польсько-українського примирення уможливило успіх боротьби за незалежність, подолання тоталітаризму та формування нових геополітичних реалій у Центральній-Східній Європі. Тому важливим є дослідження різних його аспектів, зокрема проблемних сторінок спільної історії. На сучасному етапі примирення проблема Волині є найважливішою сторінкою у процесі міжнародного діалогу. Оцінка Волинських подій 1943 р. в процесі міжнародного примирення включає визначення їх впливу на польсько-українські відносини другої половини XX ст. і сучасність, дослідження причин трагедії, масштабів втрат, політико-правову інтерпретацію подій.

Загалом передумови конфлікту були сформовані задовго до початку Другої світової війни. Протягом міжвоєнного періоду щодо Волині застосовувалася політика Сокальського кордону та підтримки полонофільського табору. Програма декларація Волинського Українського Об'єднання (ВУО) робила акцент на розв'язанні українського питання у Польщі парламентом і урядом Речі Посполитої. Наголошувалося на мирному співіснуванні польського і українського народів, основу якого було закладено спільною боротьбою за визволення з-під радянської окупації [1, 32–39; 2, 459–462]. Сформована польським урядом штучна міжнародна згода на Волині стала легко вразливою у період біфуркаційних змін. На фоні польсько-української територіальної суперечки інспірація конфлікту з боку СРСР чи Німеччини не видавалася важкою.

Однак безпосередні приводи слід шукати у воєнних перипетіях. Т. А. Ольшанський нагадував, що на «кресах» діяли поряд з українськими і польськими загонами також колаборантські військові організації, що склалися з українців і поляків, які були частиною німецьких збройних сил, «дикі» партизанські загони, що не підпорядковувалися жодному політичному керівництву, радянські партизани, до складу яких також входили українці і поляки [3, 160].

Я. Грицак змоделивав ситуацію 1943 р. на Волині як переплетення «макрової війни» – німецько-радянської війни, «мікровійни» між польським, українським і радянським підпіллям, громадянської війни між різними напрямками українського руху, селянської війни за землю, воєнного бандитизму та деструктивного впливу на мораль жителів Волині винищення євреїв. Основну вину все ж Я. Грицак покладав «на частину керівництва УПА, які ухвалили в 1943 р. злочинне рішення, добре знали, що роблять, – хоч здається, дуже прорахувалися у своїх планах» [4, 74].

«Agencja Wschodnia» вказувала на можливу радянську інспірацію конфлікту на Волині. СРСР намагався таким чином позбутися польського населення у територіальній суперечці з Польщею. Москва боїться «поляків і польсько-української згоди, усвідомлюючи, що польське населення і мирне співжиття польського і українського народів переважить шальки терезів не на користь Світів на мирній конференції» [5; 6, 6; 7, 307]. Т. А. Ольшанський також звертав увагу на проникнення радянської агентури в УПА.

Відділ інформації Бюро Політичної Інформації (БПІ) Делегатури Уряду звертав увагу на подвійну політику німців на Волині, які з одного боку, допускали антипольські акції, а з другого – використовували за кожної нагоди польську поліцію для нападів і терор українського населення [5; 7, 457]. Т. А. Ольшанський обвинувачував німецьку адміністрацію у Волинській трагедії. «Велика частина відповідальності спадає на німців, які створили умови для розвитку такої акції на тери-

торії, за яку як окупанти відповідали, а також не тільки толерували, але навіть стимулювали злочинну діяльність польських і українських колаборантів» [3, 173].

Безпосередньою причиною вибуху конфлікту стали розходження у питанні належності регіону після завершення війни. Польська сторона захищала непорушність ризької лінії кордону 1921 р. і погоджувалася на дуже обмежені поступки, які вже не відповідали реаліям 1943 р., зокрема, ліквідація Сокальського кордону, допуск греко-католицької церкви на Волинь і т. п. [8].

З обох сторін робилися спроби запобігання ескалації польсько-українського конфлікту. 27 липня 1943 р. через суфрагана Бучка польський представник сконтактувався із А. Шептицьким, який на початку серпня видав звернення із закликом до християнського спокою. 8 липня 1943 р. подібну відозву оголосили представники українського наукового, культурного і господарського світу за ініціативою УЦК і німців, яким було невігідне поширення анархії [9].

У намаганні зупинити конфлікт польська сторона використовувала навіть сфальсифіковані звернення. Зокрема, у липні 1943 р. польська підпільна газета «Polska» помістила звернення таємної української організації Волині до представника Делегатури Уряду, підписану псевдонімом «Джум», в якому згадана організація відмежувалася від тих українців, які, взявши участь в антипольських акціях, унеможливають створення незалежної України та опинилися поза завісою українського національного життя [10; 11, 7–8]. Українська сторона заявляла про відсутність серед командирів УПА псевдоніму «Джум» і непрямона натякала на спрепарованість звернення [12, 121; 13].

До цього часу немає консенсусу стосовно точних масштабів конфлікту і кількості жертв [14; 15; 16]. Волинський делегат уряду Казімеж Банах наводив інформацію про 15 тис. жертв антипольської акції. Загальні польські втрати на Волині склали 150 тис. осіб, куди входило 50 тис. вивезених більшовиками, 1 тис. арештованих німцями, а також вивезені до Німеччини та важка для визначення кількість втікачів до Генерального Губернаторства [17; 7].

Документи польського еміграційного уряду наприкінці 1943 р. оцінювали втрати поляків на Волині у результаті акцій УПА на понад 15 тис. осіб. В одному з рапортів стверджувалося, що кількість поляків на Волині становить 170 тис. осіб, тобто 50 % від стану на 1931 р. Втрати було розподілено на 7 основних пунктів:

- 1) близько 50 тис. поляків, вивезених з Волині під час радянської окупації;
- 2) кілька тисяч поляків, яким вдалося під час радянської окупації перебратися через Буг;
- 3) біля 1 тис. арештованих і винищених у перші 18 місяців німецької окупації;
- 4) понад 15 тис. поляків, винищених літом 1943 р.;
- 5) близько 50 тис. вивезених німцями на роботи до Рейху;
- 6) біля 25 тис. вивезених до Рейху до літа 1943 р.;
- 7) кільканадцять тисяч поляків, яким вдалося втекти з Волині [18].

У вересні 1943 р. працівник відділу інформації БП Людвік Нікодем Відершаль оцінював кількість польських жертв на Волині як близько 25–30 тис. осіб [19]. В. Студніцький у розмові з О. Вахтером назвав цифру 200 тисяч, яку співрозмовник одразу скоригував на 100 тисяч [3, 185]. У ПНР націоналістичні джерела оцінювали кількість жертв на Волині на 100 тис., комуністичні – 60–80 тис. осіб [20, 78]. В. Шота і А. Щесняк подавали 60–80 тис. польських жертв на Волині, Р. Тожецький – 40 тис., Т. А. Ольшанський оцінював кількість польських жертв на 100 тис., які не можна приписувати тільки УПА, а ще й українській поліції, радянським партизанам, «диким» лісним загонам, дезертирам, грабіжницьким бандам і злочинцям [3, 186]. Владислав і Єва Семашко оцінювали польські втрати на Волині на 50–60 тис., Г. Грицюк – 36,7–60 тис. [21, 225], Г. Мотика – 40–60 тис. поляків і 2–3 тис. українців [22, 447–448].

Формування і підживлювання міжнаціональної ворожнечі було однією з передумов радянського домінування у Центрально-Східній Європі. У 1960-х рр. у своїх спогадах Г. Юзевський звертав увагу на незацікавленість польського суспільства українським питанням та «брутальне і неперемірливе у засобах взаємне ізолювання України і Польщі Радянською Росією». Причиною цього він вважав міжнародну ситуацію, за якої Польща є сателітом Москви, а Україна – однією з радянських республік. Шляхом до визволення і зміни міжнародних відносин вважав польсько-український союз. «Говорячи так про Україну і Польщу чую ґрунт під ногами найбільш реальний і єдино реальний. Польсько-українська домовленість є каноном існування України і Польщі» [23].

Подолання міжнаціональних стереотипів розглядалося опозиційними публіцистами як передумова примирення і зміни геополітичних реалій. Зокрема у знаменитій книзі «Białorusini – Litwini –

Українсу: nasi wrogowie czy bracia?» Б. Скарадзінський проаналізував появу польсько-українських упереджень і ненависті у ХХ ст. Особливо він критикував принцип колективної відповідальності, застосований польською армією під час пацифікації 1930 р. Українські селяни не розбиралися у проблемах політики, шкільному питанні чи парламентській боротьбі. «Але нищення доробку бідних людей – бо були українцями, та фізичні покарання під церквою – з цієї ж причини, – творило фундаментальний досвід цілого *народу* щодо Польщі і поляків. Це був наш злочин. А також помилка, яка не могла пройти безкарно». Удар УПА на Волині проти польського населення «нищив суспільну базу польського опору на тих землях, а де-не-де – і комуністичної партизанки. Удар по ній нищив врешті польськість, *деполонізував* спірну територію» [20, 75, 78]. А. Міхаловський витоки польсько-українського конфлікту вбачав у польських акціях у Холмському і Краківському повітах у 1939–1941 рр. [24; 25, 5–12].

Подолання негативних стереотипів стало передумовою міжнаціонального примирення. На Польсько-українському симпозиумі в Ягеллонському університеті 8 травня 1991 р. діяч Конфедерації незалежної Польщі (КНП) А. Іздебський пригадав тезу, яку у 1987 р. в статті «Українсу» надрукувала «Opinia krakowska» (№ 32): «Зможемо порозумітися тоді, коли про польські гріхи говоритимуть поляки, а про українські – українці». Звертаючись до українських істориків, А. Іздебський закликав їх написати про українські гріхи, про те, що відбувалося між Бугом і Збручем у 1942–1944 рр. [24; 26, 13, 15–16].

Навіть після отримання незалежності Волинська трагедія довго залишалася важкою темою у міжнаціональному діалозі. Ф. Сисин вважав, що якщо обидва суспільства готові до дискусії про події 1918/1919 рр., то не досягнули такого стану готовності для розмови про події Другої світової війни. Причиною цього була пропаганда радянської історіографії із критикою УПА і АК, що створила атмосферу тотального захисту і некритичної глорифікації [27, 30]. Польсько-український конфлікт на Волині мав далекосяжні наслідки для міжнаціональних відносин. Згідно зі спостереженнями П. Вандича, якщо на початку ХХ ст. стереотип українця серед поляків полягав в окресленні «примітивний, крайній, темний», рідше «кривавий», після Другої світової війни – тільки «кривавий» [27, 18].

Середовища кресов'яків протягом десятиліть боролися за об'єктивне висвітлення подій на Волині [28]. Замовчування проблеми ставало тягарем у двосторонніх відносинах, породжувало ексцеси [29; 30; 31]. Поштовхом для підняття проблеми стало наближення 60-літнього ювілею Волинських подій. Проведені у квітні 2003 р. Центром економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова опитування засвідчили погану поінформованість громадян України про Волинську трагедію 1943 р. Тільки 7,9 % респондентів оцінили свої знання про неї як значні, 14,8 % – в загальних рисах, 28,4 % – щось чули, але не знають про що йдеться, 48,9 % не володіли жодними знаннями на цю тему. Серед 22,7 % респондентів, які задекларували значні чи загальні знання про Волинські події, 4,8 % поклало вина на українську сторону, 15,1 % – на польську сторону, 37,6 % – на обидві сторони і 25 % заявило, що вина лежить не на українцях і поляках, а на умовах, в яких опинилися обидва народи. Тільки 8,7 % респондентів вважали, що українці повинні перепросити поляків за Волинські події 1943 р., 41,7 % виразили протилежний погляд і 34,3 % заявили, що українці можуть перепросити поляків за умови, що поляки перепросять українців. Українська дискусія стосовно Волинських подій 1943 р. точилася навколо питань «чим насправді була антипольська акція УПА: справедливою боротьбою за незалежність, збройним польсько-українським конфліктом, етнічною чисткою, екстермінацією чи геноцидом» та про рівень української відповідальності за Волинську трагедію [4, 69–71].

Важливе значення для польсько-українського примирення мала оцінка волинських подій 1943 р. Наближення 60-ї річниці актуалізувало цю проблему в обох суспільствах та парламентах. У травні 2003 р. у Верховній Раді було видано дві заяви стосовно волинських подій. Заява 33-х депутатів націонал-демократичного напрямку ставила акцент на провині польської сторони. Інша заява, підписана 39 депутатами різних фракцій 30 травня 2003 р., засуджувала події на Волині, що призвели до загибелі мирного польського населення. «Ми, народні депутати України – представники різних парламентських фракцій і прихильники різних політичних поглядів, беззастережно засуджуємо дії, що призвели 60 років тому до масової загибелі мирного польського населення на Волині». Заяву підписали спікер парламенту В. Литвин, депутати В. Мусіяка (група «Європейський вибір»), Н. Шуф-

рич (фракція СДПУ(О), Т. Чорновіл (фракція «Наша Україна»), О. Карпов (фракція Народно-демократичної партії), Б. Андресюк (СДПУ(О), Ю. Кармазін («Наша Україна») та ін.

Подібні процеси спостерігалися також у польському сеймі. Проект заяви, підготовлений депутатами «Prawa i Sprawiedliwości» кваліфікував волинські події як геноцид і містив слова засудження.

Протягом семи місяців на польсько-українських переговорах на рівні робочих груп тривало узгодження тексту спільної заяви. Польська делегація, зокрема, пропонувала кваліфікувати дії УПА як «етнічні чистки». Українська сторона стояла на позиціях неприпустимості формулювань, які дали б підстави рідним постраждалих поляків у майбутньому подавати позови на Україну [32, 110–111; 33].

Найбільше дискусій точилося щодо вибачення, якого вимагала польська сторона. Українські парламентарі, ставили питання про вибачення і з боку поляків – за ті ж події на Волині і за операцію «Вісла». На думку багатьох оглядачів, заява мала б містити відому формулу, застосовану у процесі польсько-німецького примирення: «Вибачаємо і просимо вибачення» [34].

Напередодні прийняття звернення парламентів і зустрічі президентів зі своїм зверненням до обох народів виступив Папа Римський Іоанн Павло II. Він закликав обидва народи до поєднання, до того, щоб вони змогли і пробачити заподіяні ним кривди, і попросити пробачення за власні хибні вчинки. «Роздумуючи над минулими подіями в новій перспективі і будуючи краще майбутнє для всіх, нехай подивляться на себе взаємно поглядом примирення. (...) Заохочую обидва братні народи, щоб безмірно і наполегливо прагнули до пошуків співпраці і миру» [35; 36].

Згідно із домовленістю В. Литвина і маршала Сейму М. Боровського, прийняття заяви відбулося 10 липня 2003 р. одночасно у польському і українському парламентах. У заяві зазначалося, що 60-та річниця трагедії польського населення на Волині і в Галичині періоду німецької окупації схиляє до роздумів про минуле й майбутнє польсько-українського сусідства. Трагедію поляків, яких виганяли з місць їхнього проживання і вбивали збройні формування українців, супроводжували такі ж страждання українського мирного населення – жертв польських збройних акцій. Одночасно заява стверджувала, що не може бути виправдання терору, насильству і жорстокості. «Правда про ті драматичні роки є болючою для всіх. Однак поляки й українці повинні її пізнавати. Правда, хоч і найсумніша, є необхідною для побудови тривалого порозуміння. Болючий досвід повинен бути для нас також джерелом роздумів про те, що ненависть і конфлікти між нами використовували наші супротивники, а ми завжди на цьому втрачали».

Парламентарі заявляли, що в історії Європи є багато прикладів національної ворожнечі, війн, крові й жорстокості. Але одночасно є приклади поєднання і порозуміння народів, які хотіли та змогли подолати навіть найскладніше минуле. «Моральним обов'язком тих, совість яких і надалі зворушує трагедія 60-річної давнини, є заклик до поєднання наших народів в ім'я майбутнього, в ім'я спільної мети. Нехай вміння вибачати стане фундаментом кращого майбутнього, добросусідства і українсько-польської дружби» [37].

Важливим елементом міжнаціонального примирення є політико-правова оцінка Волинської трагедії. Частина польського суспільства схильна вважати антипольську акцію проявом геноциду [38]. Т. А. Ольшанський заперечував термін геноцид відносно антипольської акції УПА, оскільки вона мала на меті не винищення, а вигнання польського населення [3, 187; 39]. Г. Мотика вважав, що польсько-український конфлікт 1943–1945 рр. був «війною у війні»: польсько-західноукраїнської війни в Другій світовій війні, яка була спробою українців «направлення» результатів програного конфлікту 1918–1919 рр. Друга фаза конфлікту – це етнічні чистки і вигнання поляків з Волині і Східної Галичини, українців – з території Польщі та у 1947 р. українців у межах Польщі [22, 466–467].

Владислав Філяр зазначав негативний вплив польсько-української боротьби на формування відносин після Другої світової війни [40, 237]. Г. Мотика стверджував, що події на Волині послужили для обґрунтування акції «Wisła» [41]. На думку І. Цепенди, українсько-польський етнополітичний конфлікт став приводом для репатріаційних та депортаційних акцій, які не призвели до нормалізації відносин на міжетнічному рівні [42, 332, 336]. При цьому важко погодитися з твердженнями, що Волинська трагедія була причиною акції «Wisła» [43].

Надзвичайно важливою є співпраця інтелектуальних і політичних середовищ для визнання причин і умов трагедії [28]. Необхідна також зміна акцентів в історичних дослідженнях. Л. Зашкіль-

няк зазначав, що «критерієм історичного дослідження повинні бути не стільки мінливі ідеологічно-політичні орієнтири, скільки морально-гуманістичні, загальнолюдські цінності» [44, 14].

Проблема узгодження позицій щодо Волинської трагедії є найважчим елементом сучасного етапу польсько-українського примирення. Міжнародна дискусія, яка ведеться, має асиметричний характер. При цьому важливою видається необхідність переходу дискусії з суспільної і емоційної в наукову площину.

Список використаної літератури

1. Archive of Polish Museum and Sikorski Institut in London (ASIL). – Stanisław J. Paprocki. – Sygn. 30/I/1. – P. 32–39.
2. Deklaracja programowa Wołyńskiego Zjednoczenia Ukraińskiego (WUO) z dnia 29 VI 1931 r. // Sprawy narodowościowe. – 1931. – № 4–5. – S. 459–462.
3. Łukaszów J. Walki polsko-ukraińskie 1943–1947 / J. Łukaszów // ZH. – 1989. – Z. 90. – S. 159–199.
4. Berdychowska B. Ukraińcy wobec Wołynia / B. Berdychowska // Zeszyty Historyczne (Paryż). – 2003. – 146. – S. 65–104.
5. Biblioteka Jagiellońska (BJ). – Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego (CDCN). – Sygn. 558. – Npgn.
6. Łowcy ryb w mętnej wodzie // Agencja Wschodnia. – 1.X.1943. – № 8. – S. 6.
7. Archiwum Adama Bienia. Akta narodowościowe (1942–1944). – Kraków, 2001. – S. 307.
8. Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego (BUW). – Dział Rękopisów (DR). – Sygn. 2136. – K. 3. Granice ustępstw dla Ukraińców. (tekst ustalony w styczniu 1943 i aprobowany przez Grota). Poufne.
9. Archive of Polish Underground Movement Study Trust in London (APUMSTL). – Oddział IV Sztabu Naczelnego Wódza (OIVSNW). – Sygn. A.3.1.1.13.2. – K. 93–95. Protasewicz, ppłk. dypl. szef oddziału spec. Szt. N.W. – Londyn, 8 I 1944.
10. Bibliothèque Polonaise de Paris (BPP). – Collection speciales (CS). – Władysław Pobóg-Malinowski. – Sygn. tymcz. 23 / t. VIII. – Npgn.
11. Oświadczenie tajnej organizacji ukraińskiej // Polska. – № 26 (313). – 22.VII.1943. – S. 7–8.
12. Les archives de l'Institut Littéraire a Paris (AILP). – Les coupures de presse (CP). – 1961. – Vol. 1. – P. 121.
13. Терещук П. По сторінках найновішої політичної історії Польщі / П. Терещук // Гомін України. – 1961. – № 23 (629). – 3 черв.
14. Hryciuk G. Straty ludności na Wołyniu w latach 1941–1944 / G. Hryciuk // Polska–Ukraina: trudne pytania. – T. 5 : materiały V Międzynarodowego seminarium historycznego «Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej», Łuck, 27–29 kwietnia 1999. – Warszawa : Karta, 1999. – S. 264–287.
15. Palski Z. Straty ludności ukraińskiej na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej w okresie od lutego 1944 do końca 1947 roku / Z. Palski // Polska–Ukraina: trudne pytania. – T. 5 : materiały V Międzynarodowego seminarium historycznego «Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej» Łuck, 27–29 kwietnia 1999. – Warszawa : Karta, 1999. – S. 288–308.
16. Makarczuk S. Straty ludności na Wołyniu w latach 1941–1947 / S. Makarczuk // Polska–Ukraina: trudne pytania. – T. 5 : materiały V Międzynarodowego seminarium historycznego «Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej», Łuck, 27–29 kwietnia 1999. – Warszawa : Karta, 1999. – S. 309–326.
17. BJ. – CDCN. – Sygn. 558. – Npgn. Jan Linowski. Sprawozdanie. 7.X.1943.
18. APUMSTL. – OIVSNW. – Sygn. A.3.1.1.13.2.1. – K. 22–23. Spraw. syt. z kraju. VI. Wrzesień–październik 1943 – spraw. nr. 1/44. – S. 16–17.
19. BJ. – CDCN. – Sygn. 558. – Npgn. Informacja narodowościowa Nr 2. 18.IX.1943.
20. Podlaski K. Białorusini – Litwini – Ukraińcy: nasi wrogowie czy bracia? / K. Podlaski. – [Wyd. 2 popr. i uzupełn.]. – Warszawa : Przedświt, 1984. – 90 s.
21. Hryciuk G. Zmiany ludnościowe i narodowościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1939–1948 / G. Hryciuk // Przemiany narodowościowe na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej 1931–1948 / pod red. Stanisława Ciesielskiego. – Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2003. – S. 149–240.
22. Motyka G. Od rzezi wołyńskiej do akcji «Wisła». Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947 / G. Motyka. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2011. – 521 s.
23. BUW. – DR. – Sygn. 3189. – Npgn. Józewski H. Opowieść o istnieniu. Zamiast pamiętnika / H. Józewski. – T. 2. Sprawa ukraińska. – S. 3, 36.
24. Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie.
25. Michałowski A. Fatalizm wrogości? Polacy i Ukraińcy – errata / A. Michałowski // Nurty. – [1982]. – № 02. – S. 5–11.

26. Izdebski A. W drodze do Międzymorza. Od Piłsudskiego do Moczulskiego. Polska koncepcja bezpieczeństwa narodów między Bałtykiem a morzem Czarnym / A. Izdebski. – Wydanie II poprawione. – Kraków : Wydawnictwo Krakowskiego Oddziału Towarzystwa Pomost, 1999. – 25 s.
27. Jastrzębowski J. Rozmowy o braciach / J. Jastrzębowski // ZH. – 1989. – 88. – S. 3–33.
28. Mędrzecki W. Doświadczenie Wołynia jako przedmiot sporu Polaków / Włodzimierz Mędrzecki // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 13: Україна у Другій світовій війні: українсько-польські стосунки. – Львів, 2005. – S. 272–280.
29. Zakład Narodowy im. Ossolińskich (ZNiO). – Dział Rękopisów (DR). – Akc. 115/06. – Npgn. Sardaczuk P. List do J.Głęmpa, 25 VI 1998.
30. Młynarski J. Racja stanu na Kresach / J. Młynarski // Gazeta Wyborcza.– 14 VII 1998. – S. 5.
31. Jastrzębowski J. Wezeł Przemyski / J. Jastrzębowski // Rzeczpospolita. – 20–21.VII.1997. – № 29.
32. Potępiamy zagładę. List otwarty deputowanych ludowych Ukrainy z okazji 60. rocznicy tragicznych wydarzeń na Wołyniu / Tłum. B. Berdychowska // Więź. – 2003. – № 7 (537). – S. 110–111.
33. Українцям пропонують назвати Волинські події «етнічними чистками» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www2.pravda.com.ua/news/2003/5/30/28681.htm>
34. Базар О. В ім'я майбутнього. Українці і поляки готові визнати правду про минуле [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ji-magazine.lviv.ua/dyskusija/volyn/lg08-07.htm>
35. ZNiO. – DR. – Akc. 115/06. – Npgn. Fax. Katolicka Agencja Informacyjna. Jan Paweł II wystosował list z okazji 60. rocznicy wydarzeń na Wołyniu. – 08.07.2003. – S. 2.
36. Papież w 60. rocznicę wydarzeń na Wołyniu. Konieczność pojednania [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www2.tygodnik.com.pl/tp/2819/main01a.php>
37. Спільна Заява парламентів України і Польщі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nslowo.free.ngo.pl/ukr-pl/Spilna_zajawa_parlamentiw.htm
38. Siemaszko W. Ludobójstwo dokonane przez ukraińskich nacjonalistów na polskiej ludności Wołynia 1939–1945 / W. Siemaszko, E. Siemaszko ; przedmowa prof. Ryszard Szawłowski. – Т. 1, 2. – Warszawa : Wydawnictwo von Borowiecky, 2000. – 1000 s.
39. APUMSTL. – OIVSNW. – Sygn. A.3.1.1.13.2. – K. 91. Depesza szyfr. № 196/P z Wanda 1. Otrzymana dn. 27.XII.1943. Tajne.
40. Filar W. Działalność OUN-UPA na Wołyniu w latach 1939–1945 / W. Filar // Dzieje Podkarpacia. – Т. III. – Krosno : Podkarpackie Towarzystwo Historyczne, 1999. – S. 209–237.
41. ZNiO. – DR. – Akc. 115/06. – Npgn. Motyka G. Co ma «Wisła» do Wołynia? // Gazeta Wyborcza. – 24–25.III.2001. – S. 18–19.
42. Цепенда І. Українсько-польські відносини 40–50-х років ХХ століття: етнополітичний аналіз / І. Цепенда. – К. : ІПЕНД, 2009. – 387 с.
43. Przed akcją «Wisła» był Wołyń. Materiały do studiów konfliktu polsko-ukraińskiego w drugiej wojnie światowej ze szczególnym uwzględnieniem wydarzeń wołyńskich i działalności OUN-UPA na obszarze południowo-wschodniej Polski pojałtańskiej. – Warszawa, 2000. – 186 s.
44. Зашкільняк Л. Українсько-польські стосунки у ХХ столітті: історіографічні аспекти / Л. Зашкільняк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 13: Україна у Другій світовій війні: українсько-польські стосунки. – Львів, 2005. – С. 3–22.

Оксана Калищук

Anno Domini 2003: Події 1943–1944 рр. на Волині та у Східній Галичині в українській суспільній свідомості

Розглянуто, як відображені в українській суспільній свідомості непрості українсько-польські відносини у роки Другої світової війни, які стають каменем спотикання у побудові добросусідських відносин нині. Засвідчено різний рівень сприйняття цієї проблеми на офіційному рівні та суспільством загалом.

Ключові слова: українсько-польські стосунки, суспільна свідомість, моделі минулого, Волинь, Друга світова війна.

Калищук Оксана. Anno Domini 2003: события 1943–1944 гг. на Волини и в Восточной Галиции в украинском общественном сознании. Рассматривается, как отражены в украинском общественном сознании